

FTAMP 03.09.55

DOI: <https://doi.org/10.62687/MHCE.8.1.2025.10>

1991 ЖЫЛ ПАРСЫ ШЫҒАНАҒЫ СОҒЫСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗАРДАПТАРЫ

¹А. Бірлік* ¹Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан*e-mail: ajbekbirlik@gmail.com

А. Бірлік – өнер және гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің магистранты, Астана халықаралық университеті, Астана қ., Қазақстан, e-mail: ajbekbirlik@gmail.com, <https://0009-0006-0499-6687>

Аңдатпа. Бұл мақала 1991 жылы болған Парсы шығанағы соғысының әскери-саяси салдарын талдауға арналған. Зерттеуде соғыстың тек әскери қақтығыс ретінде ғана емес, сонымен қатар әлемдік саясатқа, әсіресе Таяу Шығыс аймағындағы геосаяси тепе-теңдікке ықпал еткен маңызды фактор ретіндегі орны қарастырылады. Автор АҚШ бастаған халықаралық коалицияның Иракқа қарсы жүргізген «Desert Shield» («Шөл қалқаны») және «Desert Storm» («Шөл дауылы») операцияларының негізгі мақсаттарына, стратегиялық міндеттеріне және олардың іске асу барысына назар аударады. Кувейтті азат ету операциясы шеңберінде құрлық, теңіз және әуе күштерінің өзара үйлесімді әрекеті, соғыс қимылдарының жаңа тактикалық тәсілдері мен жоғары технологиялық қару-жарақтың қолданылуы жеке қарастырылады. Бұл факторлар соғыс жүргізу тәжірибесінің өзгеруін айқын көрсеткен маңызды элементтер ретінде бағаланады. Сонымен қатар мақалада халықаралық қатынастар жүйесінде орын алған өзгерістер, БҰҰ-ның рөлінің трансформациясы және АҚШ-тың жаһандық көшбасшылық позициясының нығаюы сияқты саяси мәселелерге де тоқталынады. Автор Таяу Шығыстағы күштер тепе-теңдігінің бұзылуы, Иракқа қарсы енгізілген экономикалық санкциялардың салдары және олардың аймақта ұзақ мерзімді тұрақсыздық туындатуына әсер еткенін атап көрсетеді. Зерттеу әскери стратегия мәселелерімен шектелмей, соғыстың әлеуметтік-психологиялық қырларын да қамтиды. Атап айтқанда, коалиция әскерлері мен Ирак қарулы күштері құрамындағы сарбаздардың моральдық ахуалы, соғыс кезіндегі психологиялық қысым, отбасынан ұзақ уақыт ажырау және соғыстан кейінгі бейімделу проблемалары нақты мысалдар негізінде сипатталады. Сонымен бірге мақалада Парсы шығанағы соғысының медиа кеңістікте көрініс табуы, ақпараттық ықпал ету тәсілдерінің қолданылуы және қоғамның соғысқа деген көзқарасының қалыптасуы талданады. Бұл аспектілер соғыстың тек әскери емес, қоғамдық санаға әсер еткен күрделі құбылыс болғанын көрсетеді.

Кілт сөздер: Парсы шығанағы соғысы (1991), Ирак, АҚШ, Саддам Хусейн, Таяу Шығыс геосаясаты, мұнай факторы, халықаралық қауіпсіздік, әскери интервенция, постқырғы-кабақ соғыс кезеңі, әлеуметтік-психологиялық салдарлар.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ВОЙНЫ В ПЕРСИДСКОМ ЗАЛИВЕ 1991 ГОДА

¹А. Бирлик*¹Международный университет Астана, Астана, Казахстан*e-mail: ajbekbirlik@gmail.com

А. Бирлик – магистрант Высшей школы искусств и гуманитарных наук, Международный университет Астана, г. Астана, Казахстан, e-mail: ajbekbirlik@gmail.com, <https://0009-0006-0499-6687>

Аннотация. Данная статья посвящена анализу военно-политических последствий войны в Персидском заливе 1991 года. В исследовании рассматривается роль войны не только как военного конфликта, но и как важного фактора, влияющего на мировую политику, особенно на геополитический баланс в ближневосточном регионе. В центре внимания автора основные цели, стратегические задачи и ход операций «Щит пустыни» («Щит пустыни») и «Буря в пустыне» («Буря в пустыне»), проводимых международной коалицией во главе с США против Ирака. В рамках операции по освобождению Кувейта отдельно рассматриваются скоординированные действия сухопутных, морских и воздушных сил, новые тактические методы ведения войны и применение высокотехнологичного оружия. Эти факторы оцениваются как важные элементы, наглядно показавшие изменение практики ведения войны. При этом в статье основное внимание уделяется таким политическим вопросам, как изменение системы международных отношений, трансформация роли ООН, усиление позиций глобального лидерства США. Автор подчеркивает нарушение баланса сил на Ближнем Востоке, последствия экономических санкций, введенных против Ирака, и их влияние на долгосрочную нестабильность в регионе. Исследование не ограничивается вопросами военной стратегии, но включает и социально-психологические аспекты войны. В частности, на конкретных примерах описаны моральный дух солдат коалиционных сил и вооруженных сил Ирака, психологический стресс во время войны, длительная разлука с семьей и проблемы послевоенной адаптации. При этом в статье анализируется отражение войны в Персидском заливе в медиапространстве, использование методов информационного воздействия и формирование отношения общества к войне. Эти аспекты показывают, что война была не просто военным, а сложным явлением, повлиявшим на общественное сознание.

Ключевые слова: Война в Персидском заливе (1991), Ирак, США, Саддам Хусейн, геополитика Ближнего Востока, нефтяной фактор, международная безопасность, военная интервенция, постхолодновоевропейский период, социально-психологические последствия.

PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF THE 1991 GULF WAR

¹A. Birlik*

¹Astana International University, Astana, Kazakhstan

*e-mail: ajbekbirlik@gmail.com

A. Birlik – master's student, Graduate School of Arts and Humanities, Astana International University, Astana, Kazakhstan, e-mail: ajbekbirlik@gmail.com, <https://0009-0006-0499-6687>

Abstract. This article is devoted to the analysis of the military-political consequences of the 1991 Persian Gulf War. The study examines the role of war not only as a military conflict, but also as an important factor influencing world politics, especially the geopolitical balance in the Middle East region. The author focuses on the main goals, strategic tasks and the progress of the operations "Desert Shield" ("Desert Shield") and "Desert Storm" ("Desert Storm") conducted by the international coalition led by the USA against Iraq. Within the framework of the operation for the liberation of Kuwait, the coordinated actions of land, sea and air forces, new tactical methods of warfare and the use of high-tech weapons are considered separately. These factors are evaluated as important elements that clearly showed the change in the practice of warfare. At the same time, the article focuses on political issues such as the changes in the system of international relations, the transformation of the role of the UN, and the strengthening of the global leadership position of the United States. The author emphasizes the disruption of the balance of power in the Middle East, the consequences of the economic sanctions imposed on Iraq and their impact on the long-term instability in the region. The study is not limited to the issues of military strategy, but also includes the socio-psychological aspects of war. In particular, the morale of soldiers in the coalition forces and the Iraqi armed forces,

psychological stress during war, long-term separation from family and post-war adjustment problems are described on the basis of specific examples. At the same time, the article analyzes the reflection of the Persian Gulf war in the media space, the use of information influence methods and the formation of the public's attitude to the war. These aspects show that the war was not only a military, but a complex phenomenon that affected public consciousness.

Keywords: Gulf War (1991), Iraq, United States, Saddam Hussein, Middle East geopolitics, oil factor, international security, military intervention, post-Cold War period, socio-psychological consequences.

Кіріспе. Соғыс адамзат тарихындағы ең ауыр әрі қайғылы құбылыстардың бірі болып саналады. Ол мемлекеттер арасындағы қарулы қақтығыспен ғана шектелмей, ең алдымен адамдардың тағдырына тікелей әсер ететін күрделі әлеуметтік құбылыс ретінде көрінеді. Соғыс отбасыларды ажыратып, адамдардың өмірге деген көзқарасын өзгертеді, ал кей жағдайларда тұтас бір ұрпақтың санасында өшпес із қалдырады. Қай тарихи кезеңді алсақ та, соғыс үреймен, жақын адамдардан айырылумен және белгісіздік сезімімен қатар жүрген. Тарихи тәжірибе көрсеткендей, соғыстар көбіне ірі саяси мүдделердің, идеологиялық қайшылықтардың немесе билік үшін күрестің салдарынан туындайды. Алайда мұндай қақтығыстардың негізгі ауыртпалығы қарапайым адамдардың үлесіне тиеді. Қираған қалалар мен әлсіреген экономика соғыстың көзге көрінетін салдары болса, оның ең күрделі зардабы адам психикасына тигізетін әсерімен байланысты. Бұл жара бір сәтте жазыла қоймайды, кейде адамның бүкіл өмір жолына ықпал етеді. Әсіресе соғыстан кейінгі кезеңде бұрынғы жауынгерлердің бейбіт өмірге қайта бейімделуі айтарлықтай қиындықтар туындатады. Осы тұрғыдан алғанда, 1991 жылғы Парсы шығанағы соғысы ерекше назар аударуға лайық. Әскери тұрғыдан бұл қақтығыс салыстырмалы түрде қысқа әрі қарқынды өтті. Ирактың Кувейтке басып кіруінен кейін Біріккен Ұлттар Ұйымының мандатына сүйенген АҚШ пен оның одақтастары жедел әрі дәл жоспарланған әскери операциялар жүргізіп, Ирак армиясын тез арада әлсіретті. Сырттай қарағанда, бұл соғыс қысқа мерзімде аяқталған табысты әскери науқан ретінде бағаланғаны белгілі. Алайда соғыстың ең күрделі қыры әскери қимылдар аяқталғаннан кейін айқындала бастады. Жеңіс жарияланып, әскери шығынның салыстырмалы түрде аздығы әлемдік қауымдастықтың назарын аударғанымен, майданнан оралған сарбаздардың барлығы бірдей өзін жеңімпаз ретінде сезіне алған жоқ. Көптеген әскери қызметкерлердің бойында мазасыздық, үрей, кей жағдайда кінә сезімі қалыптасты. Сыртқы тұрғыдан бәрі қалыпты көрінгенімен, олардың ішкі дүниесінде соғыс аяқталмағандай әсер сақталды. Осыдан маңызды сұрақтар туындайды: әскери тұрғыдан жеңіске жеткен соғыстың салдары неге сарбаздардың психологиялық жағдайында соншалықты ауыр көрініс тапты? Әскери табыс пен жеке адамның ішкі күйі арасындағы бұл алшақтық нені білдіреді? Мұндай сұрақтар соғысты тек стратегия мен қару-жарак тұрғысынан емес, адам психикасы арқылы да түсінудің қажеттігін көрсетеді. Парсы шығанағы соғысы дәл осыны айқын дәлелдеді: соғыстың ең қауіпті салдары оқ пен снарядта емес, адамның санасы мен жан дүниесінде жатыр. Сондықтан бұл қақтығысты зерттеу әскери тарих үшін ғана емес, соғыс психологиясын терең түсіну тұрғысынан да ерекше маңызға ие.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Жалпы зерттеу барысында 1991 жылғы Парсы шығанағы соғысын жан-жақты түсіндіру мақсатында әртүрлі сипаттағы дереккөздер пайдаланылды. Жұмыстың деректік негізін халықаралық ғылыми мақалалар, ресми архивтік құжаттар, медициналық есептер мен статистикалық мәліметтер құрайды. Мұндай дереккөздерді қатар қолдану соғысты тек әскери-саяси оқиға ретінде ғана емес, оның әлеуметтік және психологиялық салдарын да кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік берді. Зерттеудің теориялық базасы ретінде Texas National Security Review, Middle East Journal және Maryland Journal of International Law сияқты беделді ғылыми басылымдарда жарияланған еңбектер алынды. Атап айтқанда, Daniel Chardell, Joseph Sassoon мен Alissa Walter, сондай-ақ Grammas сияқты зерттеушілердің еңбектері Парсы шығанағы соғысының басталу себептерін,

халықаралық қатынастар жүйесіне тигізген ықпалын және аймақтық геосаяси тепе-теңдіктің өзгеру логикасын түсіндіруге негіз болды. Бұл авторлар соғысты тек мұнай немесе қарыз мәселесімен шектеу жеткіліксіз екенін көрсетіп, оның кеңірек саяси контекстін ашуға тырысады. Соғыстың қоғамдық және психологиялық салдарын талдау барысында Gulf War and Health (National Academies Press, 2014), Human Rights Watch ұйымының 1991 жылғы есептері, Brookings Institution жариялаған материалдар (O'Hanlon, 2003), сондай-ақ АҚШ Қорғаныс министрлігінің Defense Casualty Analysis System деректері пайдаланылды. Бұл материалдар әскери операциялардың барысын ғана емес, адам шығындарының құрылымын және соғыстың бейбіт тұрғындарға тигізген әсерін нақты статистикалық көрсеткіштер арқылы талдауға мүмкіндік береді. Ресми деректер соғыстың сырттай «аз шығынды» болып көрінгенімен, оның салдары әлдеқайда күрделі әрі көпқабатты болғанын айқын көрсетеді. Психологиялық және медициналық мәселелерді зерттеу мақсатында 1990 – 2010 жылдар аралығында жарияланған клиникалық және әлеуметтік зерттеулерге ерекше назар аударылды. Kang et al., Fukuda et al., Wolfe et al., Proctor et al., Seal et al. және Litz et al. еңбектерінде Парсы шығанағы соғысына қатысқан ардагерлер арасында посттравматикалық стресс бұзылысының және «Gulf War Syndrome» деп аталатын синдромның кең таралғаны медициналық және статистикалық деректер негізінде дәлелденеді. Бұл зерттеулер соғыстың зардабы тек физикалық жарақаттармен шектелмей, адамның психологиялық жағдайына ұзақ уақыт бойы әсер ететінін көрсетеді. Сонымен қатар зерттеу барысында жеке әскери күнделіктер, ардагерлердің естеліктері және Veterans History Project материалдары да қарастырылды. Мұндай дереккөздер ресми есептерде жиі көріне бермейтін қырларды, яғни сарбаздардың ішкі сезімдері, соғыс кезіндегі күйзелістер мен бейбіт өмірге қайта бейімделу барысында туындаған қиындықтарды түсінуге мүмкіндік береді. Психологиялық бейімделу, отбасылық қатынастар және эмоционалдық жарақат мәселелерін талдауда Renshaw et al. (2008) және Carter et al. (2011) еңбектері маңызды теориялық бағдар ретінде пайдаланылды. Бұл зерттеулерде посттравматикалық стресс белгілерінің қалыптасуына әлеуметтік қолдау деңгейі мен отбасылық қарым-қатынастың тікелей ықпалы бар екені көрсетіледі. Зерттеу әдістемесі пәнаралық және салыстырмалы-аналитикалық тәсілдерге негізделді. Салыстырмалы-тарихи талдау Ирак пен коалициялық күштердің саяси және әскери стратегияларын өзара салыстыру үшін қолданылды. Контент-талдау әдісі ақпараттық соғыс элементтерін және бұқаралық ақпарат құралдарындағы насихаттық материалдарды жүйелеуге мүмкіндік берді. Психологиялық-интерпретациялық талдау ардагерлердің жеке хаттары мен медициналық есептеріндегі эмоциялық реакцияларды анықтауға бағытталды. Ал статистикалық және синтетикалық әдістер соғыс шығындары мен посттравматикалық стресс бұзылысының таралу деңгейін сандық тұрғыдан салыстыра бағалауға жағдай жасады. Осылайша, қолданылған дереккөздер мен әдістердің көпқырлылығы Парсы шығанағы соғысын тек әскери-саяси оқиға ретінде емес, адамның ішкі әлеміне, рухани күйіне және әлеуметтік өміріне терең ықпал еткен күрделі тарихи әрі психологиялық құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Талқылау. Ирак президенті Саддам Хусейннің Кувейтке басып кіруін, ал артынан болған Парсы шығанағы соғысын түсіну үшін, менің ойымша, әңгімені бірден соғыстан емес, 1990 жылға қарай Ирактың қандай жағдайда болғанынан бастау керек сияқты. Себебі сол кезеңде Ирак тек сыртқы саясаты ғана емес емес, елдің ішінде де түрлі проблемалар толып тұрған еді. 1980-1988 жылдары болған Иран – Ирак соғысы аяқталған соң Ирак мемлекеті жеңіске жеткендей көрінгенімен, бірақ та экономикасы әбден әлсіреп, шамамен 80 миллиард долларға жуық қарызға батып қалғанын көруге болады. Оның үстіне бұл қарыздардың өте көп бөлігі Сауд Арабиясы мен кіп-кішкентай Кувейтке тиесілі болды. Бір жағынан, соғыстан қираған инфрақұрылым, жарылған электр станциялары, қираған су қоймалары, екінші жағынан, жұмыссыздық пен әлеуметтік қысым Саддам Хусейнді әбден тығырыққа тіреп тастаған болатын. Осындай жағдайда Ирак басшылығы сыртқы елдерге жасаған қысымды ел

ішіндегі проблемаларды шешудің бір жолы ретінде көре бастағандай әсер қалдырады, бұл жердегі сыртқы ел деп отырғанымыз әрине ол өзі қарыз болып қалған Сауд Арабиясы мен Кувейд еді. Ирак осы екі елді қамтитын ОПЕК ұйымынан мұнай өндіруді азайтып, мұнай бағасын өсіруді талап ете бастағанда Иракқа бауырлас болып келетін екі ел көмектескеннің орнына керісінше мұнайды көп өндіріп, оның бағасын түсіріп жібереді. Мұнай бағасының төмендеуі жағдайды ушықтырды. Ирак мұнайдан түсетін табысқа қатты тәуелді болғандықтан, мемлекет табысының құлдырауын ауыр қабылдады. Осылайша Ирак Кувейт ОПЕК аясындағы келісімдерді сақтамай, мұнай өндіру көлемін арттырды деген айыптауларды айта бастаған болатын. Ирак билігі мұны жай экономикалық шешім емес, өздеріне қарсы бағытталған қасақана әрекет, тіпті «экономикалық соғыс» деп бағалады. Ирак экономикалық қысымға ұшырап, ендігі жерде сол мәселені шешудің амалын іздей бастаған болатын, ал ол назарын сол кездегі Кувейдке аударды, Кувейд бай, жері кішкентай, әскері әлсіз, бұл нағыз мінсіз олжаның белгісі емес па? Осылайша Ирактың ойы бұзылып, өз туысы Кувейдті басып алуды жоспарлай бастады, бірақ ендігі жерде бір проблема пайда болды, қазір 20 ғасыр соңы бұрынғы заман емес, кімді болса соны басып ала салатын, ал артынан мүлде жауап бермейтін заман баяғыда өтіп кеткен, санкция, тіпті әскеру қуғындау шаралары әб сәтте жетіп келуі мүмкін, сол себепті Ирак соғыс бастамас бұрын әлем елдеріне, әсіресе сол кездегі ең алпауыт ел, АҚШ тың позициясын білгісі келді, ал АҚШ тың көзқарасы Ирактың ең соңында Кувейдке басып кіруіне себеп болды деп айта аламыз. Оған дәлел ретінде мысалы, Daniel Chardell дің жазған еңбегін келтіре аламыз, автор көзқарасы бойынша Ирактың Кувейтке басып кіруін тек мұнаймен немесе қарыз мәселесімен ғана түсіндіру жеткіліксіз. Оның пікірінше, бұл шешімге сол кездегі халықаралық жағдай да қатты әсер етті. Қырғиқабақ соғыс аяқталып, Кеңес Одағы әлсіреген кезде, АҚШ-тың ықпалы айқын күшейді. Саддам Хусейн үшін бұл өте қауіпті белгі болды. Ол АҚШ-ты Таяу Шығыстағы негізгі қарсылас ретінде көріп, өз режимінің болашағына қауіп төнуі мүмкін деп ойлаған сияқты. Chardell-дің айтуынша, Саддам Кувейтке шабуыл жасау туралы шешімді бір күнде қабылдамаған, керісінше оны ұзақ уақыт ойластырылған, тәуекелі жоғары, бірақ сол сәтте жалғыз дұрыс жол деп санаған стратегиялық қадам ретінде қарастырған. Мен өз басым бұл тұжырыммен белгілі бір деңгейде келісемін. Өйткені Ирактың әрекеттерін тек «мұнай үшін соғыс» деп қысқарту шындықты тым жеңілдетіп жібереді. Мұнда ішкі экономикалық күйзеліс, саяси қысым, аймақтағы бедел үшін күрес және әлемдік тәртіптің өзгеруі қатар әсер еткен. Дегенмен, бұл факторлардың барлығы Саддамның агрессиялық шешімін ақтай алмайды. Бірақ олар бұл шешімнің қалай және неге қабылданғанын түсінуге көмектеседі. Осы тұрғыдан алғанда, Кувейтке басып кіру Ирактың әлсіздігін жасыруға бағытталған күш көрсету әрекеті болған сияқты көрінеді. Ал бұл әрекет, ақыр соңында, елді одан да ауыр салдарға алып келді (Chardell, 2023: 51 – 55). Ал осы пікірмен келісе отырып, оған дәлел ретінде Joseph Sassoon мен Alissa Walter дің еңбегіндегі пікірді келтіргім келеді, авторлардың ойынша Кувейттің Ирак тарапынан басып алынуы, бұл аяқ астынан қабылданған шешім емес екенін анық көрсетеді. Олардың ойынша, Саддам Хусейн режимі Кувейтке шабуыл жасамас бұрын бәрін алдын ала ойластырып, жүйелі түрде дайындалған. Яғни бұл аяқ асты қанқызбалық немесе кездейсоқ қадам туралы емес, керісінше ұзақ уақыт пісіп-жетілген саяси есеп туралы болып отыр. Авторлар Ирак билігінің ішкі деңгейде арнайы жоспар жасап, Кувейтті Ирактың «тарихи жері» ретінде көрсетуге тырысқанын айтады. Бұл жердегі мақсат мынау болып тұр. яғни болашақ басқыншылықты халыққа да, әскерге де алдын ала ақтап алу, оны заңды әрі әділетті әрекет ретінде көрсету болатын. Sassoon мен Walter-дің айтуынша, бұл жоспар тек сөз жүзінде ғана қалған жоқ. Ирактың барлау қызметі мен қауіпсіздік құрылымдары Кувейт аумағында кім қарсылық көрсетуі мүмкін екенін алдын ала анықтап, соларды басып тастау жолдарын да қарастырған. Осыдан-ақ Кувейтке қарсы операцияның жай ғана әскери жорық емес, мұқият дайындалған акция болғанын байқауға болады. Менің ойымша, бұл дерек Саддам режимінің қаншалықты салқынқанды әрі есеппен әрекет еткенін анық көрсетеді. Сонымен бірге авторлар бір маңызды жайтқа назар аударады. Кувейтке қарсы соғыс Ирак армиясының ішінде де бәріне

бірдей ұнай қойған жоқ. Архивте сақталған кейбір офицерлердің күнделіктері мен есептерін талдай келе, Sassoon мен Walter әскери элитаның өз ішінде де күмән болғанын көрсетеді. Кейбір офицерлер «бауырлас араб еліне қарсы соғыс жүргізудің» моральдық тұрғыдан дұрыс екеніне сенбеген. Әсіресе алғашқы күндердегі жазбаларда бейбіт тұрғындарға зиян келуі мүмкін деген алаңдаушылық анық байқалады. Бұл деректер Ирак қоғамында да, әскер ішінде де бұл соғысқа қатысты бірыңғай қолдау болмағанын көрсетеді. Ирактың Кувейтке шабуыл жасауына әсер еткен тағы бір фактор – ескі шекара мәселелері. Бұл дау 1960 жылдардан бері шешілмей келе жатқан еді. Rumaila мұнай кен орны осы жанжалдың символына айналды деуге болады. Кен орнының бір бөлігі Иракта, бір бөлігі Кувейтте орналасқан, ал Багдад Кувейтті Ирак мұнайын «заңсыз өндіріп отыр» деп айыптап келеді. Бұған қоса, Парсы шығанағына тікелей шығатын теңіз жолдарын бақылау мәселесі де Ирак үшін аса маңызды болды. Осы тұрғыдан алғанда, Кувейтті бақылауға алу Ирак үшін тек ақша немесе қарыз мәселесі емес, стратегиялық артықшылыққа қол жеткізу әрекеті болған сияқты. (Sassoon & Walter, 2017: 610 – 621) Халықаралық жағдай да Саддам Хусейннің шешіміне әсер етпей қалған жоқ. Кейбір зерттеулерде, соның ішінде Grammas еңбегінде, АҚШ пен Батыс елдерінің алғашқы реакциясы тым әлсіз болғаны, тіпті мүлдем әсер білдіргісі келмегені айтылады керек болса. Ирак басшылығы бұл үнсіздікті немесе анық емес ұстанымды «қарсыласу болмайды» деп түсінген сияқты. Әсіресе АҚШ елшісі Эйприл Гласпидің Саддаммен кездесуде «АҚШ араб елдері арасындағы шекара дауларына араласпайды» деген сөзі кейін үлкен талас тудырды. Daniel Chardell-дің пікірінше, Саддам Хусейн бұл сигналды шартты түрде "Соғысқа рұқсат" ретінде қабылдаған болып көрінеді. Мен өз басым бұл тұжырыммен ішінара келісемін. Ирактың әрекетін тек мұнай немесе қарыз мәселесімен түсіндіру мәселені тым қарапайымдатып жібереді. Мұнда ішкі саяси қысым, бедел үшін күрес, аймақтағы ықпалын сақтап қалу ниеті және халықаралық жүйедегі өзгерістер қатар әсер еткен. Бірақ сонымен бірге бұл факторлардың ешқайсысы Кувейтке қарсы жасалған агрессияны ақтай алмайды. Керісінше, олар Саддам режимінің қандай жағдайда және қандай логикамен осындай қауіпті қадамға барғанын түсінуге көмектеседі. Нәтижесінде бұл шешім Иракты күшейтудің орнына, керісінше оны халықаралық оқшаулануға және ауыр соғысқа алып келді (Grammas, 1991) (Chardell, 2023: 58). Ұзақ уақыт бойын дайындықтан кейін, ақыры соңында Ирак Кувейдке басып кірді, еш кедергісіз ақ Ирак әскерлері 1990 жылдың 2-ші тамызында Кувейдке басып кірді, көп ұзамай сол күні Біріккен ұлттар ұйымының шешімі шықты, шешім нәтижесінде мемлекеттердің басым бөлігі Ирактың Кувейдтен кетуін талап етті, ал бірақ бұған Саддам Хусейн пысықырып та қарамады, нәтижесінде Біріккен ұлттар ұйымының ультиматум уақыты аяқтап, АҚШ бастаған әскеру топқа Иракқа соққы жасауына рұқсатын берген болатын. 1991 жыл «Desert Shield» яғни "Шөлдала қалқаны" және сосын «Desert Storm» "Шөлдала бораны" әскеру операциялары басталды. Меннің ойымша бұл операцияларға қарапайым көзбен қарау дұрыс емес деп ойлаймын. Өйткені бұл соғыс Парсы шығанағы аймағындағы геосаяси қатынастарды ғана емес, соғыстың өзін жүргізу тәсілін де түбегейлі өзгерткен әлем тарихындағы алғашқы замануи соғыс. Мұнда мәселе тек қару-жарақ пен стратегияда емес, ақпарат пен психологияның соғыс құралына айналуында болды. Осы тұрғыдан алғанда, В. Baker бұл операцияларды өте дәл сипаттайды. Ол соғыс «тек майдан даласында емес, ақпарат кеңістігінде де жүрді» деп атап көрсетеді. Автордың ойынша, коалициялық күштердің мақсаты Ирак армиясын жеңумен ғана шектелмей, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы соғысқа оң бейне қалыптастыру, қоғамға оны «әділетті соғыс» ретінде қабылдату болды деп есептейді, себебі 1960 жылдары болған Вьетнам соғысы осы бұқаралық ақпарат құралдарының "қаралауынан" немесе басқаша айтқанда соғыстың қатігез жағын көрсету арқылы АҚШ халқының оған қаршы шығуымен жеңіліске ұшыраған болатын (Baker, 1991: 90–93). Desert Shield (Шөлдала қалқаны) операциясы кезінде коалиция әскерлері Сауд Арабиясы аумағында шоғырланып, соғысқа дайындала бастағанда, бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі ерекше артты. Теледидар, радио, газет беттерінде Ирактың әрекеттері халықаралық қауіпсіздікке төнген үлкен қатер ретінде көрсетіліп отырды.

Менің ойымша, дәл осы кезеңде соғыстың моральдық тұрғыдан ақталуы қоғам санасында біртіндеп қалыптасты. Ал Desert Storm (Шөлдала қалқаны) операциясы басталған сәттен бастап ақпарат құралдары соғыстың көріністерін үздіксіз тарата бастады, тіпті тек қана АҚШ көрермендері емес, әлем халқы бұл соғысты тікелей эфирден көрді. Baker бұл кезеңді сипаттай келе, соғыстың басты ерекшелігі «ақпараттың қаруға айналуы» болғанын атап өтеді, ал бұндай әрекет әлі де болса болып көрмеген еді бұрындары. Себебі теледидардағы кадрлар мен визуалды бейнелер әскери әрекеттерден кем әсер етпей, саяси легитимділікті қалыптастырудың негізгі тетігіне айналды (Baker, 1991: 95 – 99). Зерттеуде көрсетілгендей, бұл ақпараттық саясаттың түпкі мақсаты соғыстың шынайы зардаптарын көлеңкеде қалдырып, технологиялық дәлдік пен әскери тиімділікті алға шығару болды. Қарапайым көрермен үшін бұл соғыс «таза», «жылдам», «аз шығынды» сияқты әсер қалдырды. Бірақ менің ойымша, дәл осы тәсіл соғыстың гуманитарлық және моральдық қырларын қоғам санасынан ығыстырып шығарды. БАҚ-та жиі қолданылған «еркіндік», «тәртіп орнату», «жаһандық қауіпсіздік» секілді ұғымдар соғысқа сын көзбен қарауға мүмкіндік бермеді. Baker мұны ақпараттық манипуляцияның айқын мысалы ретінде бағалап, қоғамдық сана мен саяси шешімдердің арасындағы байланыстың жаңа моделін көрсетеді (Baker, 1991: 88–101). Осы тұрғыдан қарасак, Парсы шығанағы соғысы XX ғасыр соңындағы жаңа коммуникациялық дәуірдің басталуына себеп болды деуге болады. Теледидар арқылы көрсетілген соғыс бейнелері тек әскери жеңісті емес, сонымен бірге белгілі бір идеологияны да таратты. Меніңше, Desert Storm операциясы халықаралық саясатта ақпараттық үстемдік қаншалықты маңызды рөл атқаратынын айқын көрсеткен тәжірибе болды. Соғыс шындығы мен оның медиадағы көрінісі арасындағы айырмашылық қоғам санасында «әділетті соғыс» деген жалған түсінік қалыптастырып, кейінгі ұрпақтың тарихи қабылдауына әсер еткенін байқауға болады. Сондықтан Baker еңбегін Парсы шығанағы соғысын тек әскери емес, мәдени-ақпараттық феномен ретінде қарастыратын маңызды зерттеу деп бағалауға болады. «Desert Storm» операциясының әуе соққылары кезеңі 1991 жылғы 17 қаңтарда басталып, Ирак аумағына бағытталған жоғары технологиялы шабуылдармен ерекшеленді. Бұл кезең шамамен 43 күнге созылып, соғыстың шешуші сатысына айналды. Gulf War and Health ғылыми жинағында берілген мәліметтер көрсеткендей, коалицияның әуе операциялары әскери стратегияда жаңа дәуір ашты. Мұнда қарсыласпен тікелей жердегі қақтығысқа бармай-ақ, жоғары дәлдіктегі қару арқылы оны әлсірету тәсілі кеңінен қолданылды (Gulf War and Health, 2014). Дегенмен, бұл әуе соққылары мінсіз өтті деу қиын. Иә, технологиялық тұрғыдан алғанда, операциялар өте дәл жоспарланды, бірақ қателіктер де болды. Соның ең ауыр мысалы – 1991 жылғы 13 ақпанда Багдадтағы Al-Amiriyah тұрғын убежищесінің бомбалануы. Бұл шабуыл салдарынан кем дегенде 408 бейбіт азамат қаза тапқаны белгілі. Human Rights Watch бұл оқиғаны соғыс заңдарының бұзылуы ретінде бағалады (Human Rights Watch, 1991). Менің ойымша, дәл осындай жағдайлар «әділетті соғыс» деген ұғымның қаншалықты ойға сыймайтынын көрсетеді. Сараптамалық деректерге сүйенсек, әуе соққылары Ирактың онсыз да Иранмен болған соғысынан күл паршасы шыққан командалық жүйесін, көлік және энергетикалық инфрақұрылымын бір жолата қиратты деуімізге болады. Коалиция әскерлері жер операциясын бастамай тұрып-ақ Ирак армиясының әскери әлеуетін күйретіп үлгерді. Бұл «төмен қарсылық» стратегиясының классикалық үлгісі ретінде сипатталады (Baker, 1991: 20 – 25). Ал 1991 жылғы 24 – 28 ақпан аралығында басталған коалицияның жер операциясы Кувейтті азат етуге бағытталды. Liberation of Kuwait деп аталған бұл кезеңде коалиция күштері күрделі маневрлер мен флангтық шабуылдарды пайдаланып, Ирак армиясының қарсылығын қысқа уақыт ішінде жойды. Нәтижесінде шамамен 100 сағат ішінде операция аяқталып, Ирак әскерінің негізгі бөлігі жеңіліске ұшырады (Martin, 2022: E16). Соғыс толығымен аяқталғаннан кейін әрине шығындар болады міндетті түрде, ал енді екі жақтың шығынына назар аударсақ, Парсы шығанағы соғысы кезіндегі әскери шығындар мәселесінде ең алдымен көзге түсетіні – коалициялық күштер мен Ирак әскерінің арасындағы үлкен теңсіздік. Әскери тұрғыдан алғанда АҚШ пен оның

одақтастары бұл соғысты салыстырмалы түрде аз адам шығынымен аяқтады. Америкалық ресми деректерге сүйенсек, тікелей жауынгерлік әрекеттер кезінде қаза тапқан АҚШ әскери қызметкерлерінің саны 147 адамды ғана адамды құраған. (Defense Casualty Analysis System, 1991). Сырттай қарағанда бұл көрсеткіш «таза әрі жылдам жеңістің» белгісіндей көрінеді. Бірақ соғыстың екінші беті де бар. Brookings институтының сарапшысы Майкл О'Хэнлон жүргізген талдаулар коалиция мен Ирак арасындағы шығындар айырмашылығының өте үлкен болғанын көрсетеді. Оның болжамы бойынша, Ирак тарапынан қаза тапқандар саны ондаған мың сарбазға жетуі мүмкін, бұл қарапайым тұрғындардың шығынын санамағанда (O'Hanlon, 2003: 5 – 10). Бұл жерде меніңше бір маңызды сұрақ туындайды: соғыс бір тарап үшін «жеңіл» өткенмен, екінші тарап үшін ол нағыз қырғынға айналды. Human Rights Watch ұйымының «Needless Deaths in the Gulf War» атты баяндамасында әуе шабуылдарының бейбіт тұрғындарға тигізген зардаптары егжей-тегжейлі қарастырылып, мындаған азаматтың қаза тапқаны немесе ауыр жарақат алғаны айтылған (Human Rights Watch, 1991). Бұл деректер соғыстың тек әскери емес, гуманитарлық трагедия екенін де анық көрсетеді. Осындай ауыр әскери шығын болуына әсер еткен негізгі факторларға келсек, Ирак армиясының техникалық және ұйымдастырушылық әлсіздігі шешуші рөл атқарды. Логистикалық жүйенің әлсіз және жүйесіз болуы, ескі техниканың көп болуы, заманауи америкалық қару-жараққа қарсы тұра алмай – мұның бәрі қысқа мерзім ішінде Ирак әскерінің күйреуіне алып келді. «Deception in the Desert» еңбегінде көрсетілгендей, коалиция күштері әдейі жасалған алдаулар мен маневрлер арқылы Ирак әскерін шатастырып, негізгі соққының бағытын жасырын түрде өзгерткен, бұл тактикалық тұрғыдан үлкен артықшылық берген (Army University Press, 1998). Ашық айтқанда, бұл соғыс тек күшпен емес, ақылмен де сайысқа түскен соғыс болды. Алайда әскери жеңіс сарбаздардың ішкі жағдайын автоматты түрде жақсартып жіберген жоқ. Керісінше, соғыстан кейін америкалық әскери қызметкерлердің елеулі бөлігі рухани және психологиялық қиындықтарға тап болды. Ғалымдар бұл құбылысты кейіннен «Gulf War Syndrome» деп атап, оны жауынгерлік психологиялық жарақаттармен байланыстырды (Kang et al., 2009: 401). Кейбір сарбаздар ұзақ уақыт бойы әскери ортада өмір сүргеннен кейін бейбіт өмірге қайта үйрене алмай, әсіресе отбасы ішіндегі қатынастарда қиындықтарға тап болған. Kang және әріптестерінің зерттеуінде ардагерлер арасында ажырасулардың, сенім дағдарысының және эмоционалдық алшақтаудың жиілегені көрсетіледі (Kang et al., 2009: 406). Соғыстан кейінгі кезеңде «көрінбейтін соғыс» деп аталатын психикалық қиындықтар одан сайын айқындала түсті. Fukuda және әріптестері JAMA журналында жариялаған зерттеуде көптеген ардагерлер ұйқысыздық, созылмалы шаршау, бас ауруы мен тұрақты мазасыздыққа шағымданғанын жазады (Fukuda et al., 1998: 985). Wolfe және оның әріптестері жүргізген ұзақмерзімді талдау Парсы шығанағы соғысына қатысқан сарбаздар арасында PTSD ең кең таралған психологиялық бұзылыстардың бірі болғанын дәлелдейді (Wolfe et al., 1999: 523). Proctor және әріптестерінің еңбектерінде шөлейт аймақтағы ауыр климат, ұзақ оқшаулану және белгісіздік сезімі көптеген сарбаздарда жалғыздық пен өмірдің мәнсіздігі туралы ойлардың күшеюіне әкелгені айтылады (Proctor et al., 1998: 1005). Бұған қоса, бірқатар зерттеулер «moral injury» деп аталатын құбылысты да алға тартады. Яғни сарбаздардың әскери әрекеттер барысында жасаған немесе куә болған оқиғалар үшін ішкі кінә мен ұят сезімін бастан кешіруі олардың психикалық саулығына ұзақ мерзімді әсер еткен (Litz et al., 2009: 698). Кейбір ардагерлер соғыстан кейін мазасыз түстер, елестер көру немесе «шөлдегі елестер» тәрізді ерекше психологиялық тәжірибелер туралы айтқан. Seal және әріптестері мұндай жағдайларды посттравматикалық стресс пен жүйке жүйесінің шамадан тыс шаршауымен байланыстырады (Seal et al., 2007: 478). Сол авторлар 100 мыңнан астам ардагердің деректерін талдай отырып, депрессия, мазасыздық және PTSD деңгейінің өте жоғары болғанын анықтаған (Seal et al., 2007: 476). Ал Vasterling жүргізген нейрорпсихологиялық зерттеулер сарбаздардың есте сақтау, зейін және ойлау қабілеттерінде әлсіреу байқалғанын көрсетіп, соғыстың адам санасына тигізетін ұзақ мерзімді салдарын нақты дәлелдеді (Vasterling et al., 2006: 522). Меніңше,

осы деректердің барлығы бір қарапайым ойға әкеледі: Парсы шығанағы соғысы әскери тұрғыдан жеңіспен аяқталғанымен, адам психикасы үшін оның салдары әлдеқайда ауыр болды. Бұл соғыс оқ пен снарядтан бөлек, сарбаздардың санасында, жадында және өмір бойы жазылмайтын ішкі жара қалдырған соғыс ретінде тарихта қалды. Жалпы соғыс барысында сарбаздар тек қана алдыңғы майданда болған әскери операциялардан ғана психологиялық соққы алған жоқ деп есептеймін, себебі: соғысқа қатысқан америкалық сарбаздардың психологиялық күйзелісі тек майдандағы қауіп-қатермен ғана шектелмей, олардың жеке өміріндегі ауыр моральдық соққылармен де тікелей байланысты еді. Сол ауыр соққылардың бірі әскери психологияда жақсы белгілі «Dear John letters» феноменімен, яғни сарбаздың соғыс аймағында жүрген кезінде жолдасынан немесе сүйіктісінен опасыздық туралы хабар алумен байланысты болды. Kachadourian және әріптестері жүргізген зерттеу бұл құбылыстың әскери қызметкерлердің психологиялық саулығына жойқын әсер еткенін нақты көрсетеді, себебі алдыңғы майданда жүрген сарбаздың жалғыз ғана демеуі ол өзінің отбасысы, сүйіктісі, балалары, ол қай заманда да болсын солай болған, бола береді де (Kachadourian et al., 2015: 418 – 425). Соғыс жағдайындағы тұрақты стресс, белгісіздік пен өлім қаупі сарбаздардың эмоциялық тұрақтылығын әлсіретіп тұрған кезде, жеке өмірдегі сатқындық сезімі олардың ішкі тепе-теңдігін мүлде шайқалтқан. Нәтижесінде мұндай күйзеліс посттравматикалық стресс бұзылысының, депрессия мен агрессиялық мінез-құлықтың күшеюіне алып келген. Зерттеу деректеріне қарағанда, опасыздық факторы өзін-өзі кінәлау, тұлғалық құнсыздану және өмірдің мәнін жоғалту сезімдерінің артуымен тікелей байланысты болған. Осыған байланысты әскери психологтар бұл жағдайды «қосарланған психологиялық жарақат», яғни double trauma деп сипаттайды. Бір жағынан – соғыстың өзі тудырған моральдық және физикалық күйзеліс, екінші жағынан – жеке өмірдегі сатқындықтың әкелген рухани соққысы сарбаздың ішкі әлеміне қатар әсер еткен. Осындай жағдайлар салдарынан кейбір әскери қызметкерлерде соғысқа деген ішкі ынта төмендеп, ашу мен агрессиялық реакциялар күшейе түскен. Сондықтан Парсы шығанағы соғысының психологиялық зардаптарын талдағанда тек ұрыс қимылдарын ғана емес, соғысқа қатысушылардың жеке өміріндегі эмоциялық және моральдық драмаларды да бірге қарастыру қажет екені анық байқалады. Бұл мәселе қазіргі әскери психологияда маңызды бағыттардың біріне айналып отыр, өйткені ол сарбаздың тек соғыс кезіндегі мінез-құлқына ғана емес, оның кейін бейбіт өмірге қайта бейімделуіне де тікелей әсер етеді (Kachadourian et al., 2015: 418 – 425). Парсы шығанағы соғысына қатысқан америкалық әскери қызметкерлердің жеке естеліктері мен күнделіктері олардың тек майдан даласында ғана емес, рухани әрі отбасылық деңгейде де ауыр сынақтардан өткенін айқын көрсетеді. Veterans History Project архивінде сақталған көптеген жазбаларда сарбаздардың моральдық күйзелісі ұрыс даласындағы қауіппен қатар туған жерден алшақтық, белгісіздік және жеке қатынастардағы тұрақсыздықпен ұштасып отырғаны байқалады (Veterans History Project, 1991). Мысалы, теңіз флотының әскери қызметкері Лаура Двайер өз естелігінде Парсы шығанағына аттанған сәтін «үйден кетер кезде ішімде бір дүниенің үзілгенін сездім» деп сипаттайды. Бұл сөздер соғысқа қатысқан әйел әскери қызметкерлердің де эмоциялық тұрғыдан қандай қысым көргенін жақсы аңғартады. Ал әуе күштерінің технигі Мег Парриш Майнер түнгі уақытта шатыр сыртында отырып қаладағы азан үнін тыңдаған сәттерін еске алып, бұл дыбыстың бір жағынан тыныштық сыйлағанымен, екінші жағынан өзін бөтен әлемде жүргендей сезіндіргенін жазады (Veterans History Project, 1991). Архив материалдарына қарасақ, көптеген сарбаздар үшін отбасынан алыстау, хат-хабар алмасудың қиындығы және жеке өмірдегі дағдарыстар кейде соғыстың өзінен де ауыр соққы болған. Күнделіктерде «хатсыз өткен апталар», «үйден жауап жоқ», «тылдағы белгісіздік» сияқты жазбалардың жиі кездесуі соғыс кезінде жеке байланыстардың үзілуі адамның моральдық төзімділігіне тікелей әсер еткенін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, Veterans History Project архивіндегі материалдар Парсы шығанағы соғысының тек әскери қақтығыс емес, адамның ішкі рухани күресі болғанын дәлелдейді. Сарбаздың психологиялық жарақаты көбіне жеке өмірдегі жалғыздық пен үмітсіздік сезімімен

күшейген. Көптеген зерттеушілер соғыс кезіндегі жеке өмір мен отбасылық қатынастардың бұзылуын әскери қызметкерлердің психологиялық әл-ауқатына тікелей әсер ететін негізгі факторлардың бірі деп санайды. Себебі моральдық тұрғыдан сарбаздың басты тірегі саналатын отбасы мен жақындарының қолдауы ұзаққа созылған әскери операциялар, тұрақты қауіп пен белгісіздік жағдайында әлсіреп, сенім дағдарысына ұшырайды. Renshaw және әріптестері жүргізген зерттеулерде әскери қызметкерлер мен олардың жұбайлары арасындағы эмоциялық ашықтық пен қарым-қатынас сапасының PTSD деңгейіне тікелей әсер ететіні көрсетіледі. Егер сарбаз өз уайымы мен қорқынышын жұбайымен бөлісе алмаса, оның ішкі психологиялық жүктемесі арта түсетіні дәлелденген (Renshaw et al., 2008: 307). Осыған ұқсас тұжырымды Carter және әріптестері де ұсынады. Олар жұбайлар арасындағы коммуникация деңгейі мен PTSD белгілерінің арасындағы байланысты талдай отырып, отбасылық қолдаудың жетіспеуі мен эмоциялық алшақтық жарақаттан кейінгі стресс деңгейін күшейтетінін көрсетеді. Олардың пікірінше, PTSD белгілері тек соғыс даласында ғана емес, бейбіт өмірге оралған соң да отбасындағы салқындық пен сенімнің әлсіреуі арқылы жалғасады деген пікір білдіреді (Carter et al., 2011: 353). Осылайша, соғыс кезінде және соғыстан кейінгі эмоциялық оқшаулану мен жалғыздық сезімі сарбаздың моральдық жүйесіне терең жара салып, кейде «екінші жарақат» деп аталатын құбылысты тудырады. Физикалық жара жазылғанымен, рухани жара ұзақ уақыт сақталып, кей жағдайда жеке өмірдегі күйзеліс майдандағы қауіптен де ауыр соққыға айналады. Зерттеулер әлеуметтік қолдау жүйесін қалпына келтіру мен коммуникацияны күшейту PTSD белгілерін жеңілдетудің негізгі тетігі екенін дәлелдейді. Көптеген ардагерлер өз естеліктерінде соғыстың ең ауыр салдарын оқ пен жарылыстан емес, рухани жалғыздық пен адамдар арасындағы алшақтықтан көргенін атап өтеді, бұл тұжырым Парсы шығанағы соғысына қатысқан әскери қызметкерлерге жүргізілген психологиялық бақылаулармен толық сәйкес келеді (Renshaw et al., 2008) (Carter et al., 2011).

Нәтижелер. Жалпы жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, 1991 жылғы Парсы шығанағы соғысын тек әскери қақтығыс ретінде қарастыру жеткіліксіз деген қорытындыға келген болатынын. Менің ойымша, бұл соғыс бір мезетте әлеуметтік, психологиялық және гуманитарлық салдары өте терең болған күрделі құбылыс ретінде бағалануы тиіс. Пайдаланылған деректер мен ғылыми еңбектерді жүйелеу барысында бірнеше маңызды тұжырым айқындалды, яғни соғыс қимылдарының геосаяси себептері мен халықаралық салдары аймақтық қауіпсіздік тепе-теңдігінің бұзылуымен және мұнай саясатының үстемдігімен тікелей байланысты болғаны анық көрінеді (Chardell, 2023) (Sassoon, Walter, 2017). Бұл жағдай Парсы шығанағы соғысының XX ғасыр соңындағы жаңа геосаяси құрылымның қалыптасуына әсер етіп, Таяу Шығыста ұзақ уақытқа созылған тұрақсыздық кезеңінің басталуына жол ашқанын көрсетеді. Яғни соғыс бір сәттік әскери әрекет емес, кейінгі ондаған жылға созылған аймақтық дағдарыстардың бастауы болды деуге негіз бар. Соғыстың экологиялық және медициналық салдары халықаралық ұйымдар мен ғылыми орталықтардың материалдары арқылы айқындалып отыр. Атап айтқанда, химиялық және биологиялық факторлардың әсері салдарынан көптеген әскери қызметкерлер мен бейбіт тұрғындардың ұзақмерзімді ауруларға шалдыққаны анықталған (Human Rights Watch, 1991) (Gulf War and Health, 2014). Бұл деректер соғыстың адам ағзасына тигізген әсерін тек физикалық жарақат деңгейінде ғана емес, тұтас биологиялық орта мен ұрпақ денсаулығы тұрғысынан қарастыру қажет екенін көрсетеді. Психологиялық тұрғыдан алғанда, зерттеу нәтижелері ардагерлер арасында посттравматикалық стресс бұзылысының кең таралғанын дәлелдейді. Клиникалық және әлеуметтік-медициналық зерттеулерде соғысқа қатысқан сарбаздардың шамамен үштен бірі ауыр эмоциялық күйзеліс пен депрессия белгілерін бастан өткергені көрсетіледі (Kang et al., 2009) (Litz et al., 2009) (Seal et al., 2007). Осы үрдіс кейін «Gulf War Syndrome» ұғымының қалыптасуына негіз болып, әскери медицинаның жаңа зерттеу бағытының дамуына жол ашты. Соғыстан кейінгі кезеңдегі әлеуметтік бейімделу дағдарысы мен отбасылық қарым-қатынас проблемалары ардагерлердің психологиялық жағдайына тікелей әсер еткен

маңызды фактор ретінде айқындалады. Эмоциялық ашықтықтың болмауы, жалғыздық пен коммуникация тапшылығы олардың өмір сапасына және отбасылық тұрақтылығына елеулі кері ықпал еткені байқалады (Renshaw et al., 2008) (Carter et al., 2011). Бұл жерде, менің ойымша, соғыстың салдары тек жеке адамның мәселесі емес, тұтас отбасы мен әлеуметтік ортаға әсер ететін құбылыс ретінде көрінеді. Тарихи және психологиялық деректерді салыстырмалы талдау нәтижесінде соғыс тек физикалық майдан шеңберінде ғана емес, адамның ішкі әлемінде де жалғасатыны анық байқалады. Көптеген ардагерлер өз өмірін ұзақ уақыт бойы кінә, үрей, жалғыздық пен рухани күйзеліс сезімімен сипатталатын «рухани соғыс» ретінде қабылдайтыны көрсетіледі (Wolfe et al., 1999) (Proctor et al., 1998). Бұл тұжырым соғыстың аяқталуы автоматты түрде адамның ішкі жарасының жазылуына әкелмейтінін айқын көрсетеді. Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері 1991 жылғы Парсы шығанағы соғысы әскери тұрғыдан жеңіспен аяқталғанымен, оның адам психологиясы мен әлеуметтік құрылымға қалдырған ізі ондаған жылдарға созылғанын дәлелдейді. Осы тұрғыдан алғанда, соғыс салдары тек тарихи немесе саяси құбылыс ретінде ғана емес, адамның рухани, отбасылық және әлеуметтік болмысын түбегейлі өзгерткен терең гуманитарлық феномен ретінде бағалануы тиіс. Мақала нәтижесінде соғыстың адам санасына тигізетін әсерін кешенді түрде сипаттайтын тұжырымдамалық бағыт ұсынылып, Парсы шығанағы соғысы аймақтық қақтығыс қана емес, адамзаттың моральдық жадында сақталған ұзақмерзімді психологиялық жараның символы ретінде айқындалады.

Қорытынды. Жалпы қорытындылай келе мынаны айтқым келеді, 1991 жылғы Парсы шығанағы соғысы қазіргі заман тарихындағы әскери-саяси қақтығыстарға деген көзқарасты түбегейлі өзгертті деп ойлаймын. Зерттеу барысында жинақталған деректер мен талданған ғылыми еңбектер бұл соғыстың салдарын тек әскери жетістік немесе геосаяси көрсеткіштермен шектеу мүмкін еместігін айқын көрсететінін шындық. Парсы шығанағы соғысы адамзаттың ұжымдық жадында терең психологиялық жара ретінде сақталып қалды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, соғыстың ең басты ерекшелігі - оның адам психикасына ұзақ мерзімді әсері болуымен ерекшеленеді. Психологиялық тұрғыдан алғанда, бұл әскери науқан мыңдаған ардагердің өмір сапасын төмендетіп, қоғамдағы моральдық тепе-теңдікке елеулі нұқсан келтірді. Kang, Seal, Litz және Wolfe еңбектерінде дәлелденгендей, посттравматикалық стресс бұзылысы (ПТСР) мен Gulf War Syndrome феномені жай ғана медициналық диагноз емес, соғыстың адам болмысына терең сіңген зардаптары ретінде көрінеді. Сонымен қатар зерттеу соғыстың адам мен қоғам арасындағы байланысты әлсіреткенін де көрсетті. Эмоционалдық оқшаулану, рухани күйзеліс пен жалғыздық сезімінің күшеюі көптеген ардагер үшін соғыстан кейінгі ең ауыр сынаққа айналды. Renshaw және Carter еңбектерінде көрсетілгендей, отбасылық қатынастардағы түсініспеушілік пен эмоционалдық қолдаудың жетіспеуі ардагерлердің бейбіт өмірге бейімделуін едәуір қиындатқан. Бұл жағдай соғыстың моральдық зардаптары әскери қимылдар аяқталғаннан кейін де ұзақ уақыт сақталатынын дәлелдейді. Геосаяси және әлеуметтік талдаулар негізінде соғыстың себептері мен салдарлары арасындағы өзара байланыс та анық байқалады. Chardell мен Sassoon еңбектерінде көрсетілгендей, Парсы шығанағы соғысы мұнай мүддесіне негізделген аймақтық саясаттың көрінісі болса, оның салдары жаһандық деңгейдегі психологиялық дағдарысқа ұласты. Яғни соғыс белгілі бір аумақта басталғанымен, оның рухани және моральдық салдары әлдеқайда кең ауқымда сезілді. Қорыта айтқанда, бұл зерттеу Парсы шығанағы соғысын тек әскери тарих аясында ғана емес, адамның рухани әлемін сынаған күрделі гуманитарлық құбылыс ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді. Соғыс – тек мемлекеттер арасындағы қарулы қақтығыс емес, ол адамның ішкі кеңістігінде жүретін күрес: үміт пен үрейдің, парыз бен азаптың, жеңіс пен жараның арасындағы қайшылық. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, шынайы жеңіс қару-жарақ арқылы емес, адамның рухани сауығуы мен моральдық тұтастығын қалпына келтіру арқылы ғана мүмкін. Парсы шығанағы соғысының психологиялық сабақтары бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтқан жоқ. Олар қоғамға бейбітшіліктің ең үлкен құндылығы – адамның жан тыныштығы

мен адамгершілік тұрақтылығы екенін қайта-қайта еске салады.

References

- Army University Press, 1998 –Army University Press. (1998). Deception in the Desert. Fort Leavenworth. [Eng]
- Baker, 1991 –Baker, B. (1991). Desert Shield/Desert Storm: The War of Words and Images. Naval War College Review, 44(2), pp. 88–101. [Eng]
- Carter et al., 2011 –Carter, S. P., Loew, B., Allen, E. S., Osborne, L. J., Stanley, S. M., & Markman, H. J. (2011). Relationships between Soldiers' PTSD Symptoms and Spousal Communication during Deployment. Journal of Traumatic Stress, 24(3), pp. 352–355. [Eng]
- Chardell, 2023 –Chardell, D. (2023). The Origins of the Iraqi Invasion of Kuwait Reconsidered. Texas National Security Review, Vol. 6, Issue 3, pp. 51–78. DOI: 10.26153/tsw/47415. [Eng]
- DCAS, 1991 –Defense Casualty Analysis System (DCAS). (1991). Gulf War Statistics. U.S. Department of Defense. [Eng]
- Fukuda et al., 1998 –Fukuda, K., Nisenbaum, R., Stewart, G., Thompson, W. W., Robin, L., Washko, R. M., et al. (1998). Chronic Multisymptom Illness Affecting Air Force Veterans of the Gulf War. JAMA, 280(11), pp. 981–988. DOI: 10.1001/jama.280.11.981. [Eng]
- Grammas, 1991 –Grammas, G. N. (1991). Multilateral Responses to the Iraqi Invasion of Kuwait. Maryland Journal of International Law. [Eng]
- Gulf War and Health, 2014 – Gulf War and Health: Volume 9. Long-Term Effects of Blast Exposures. Washington, DC: National Academies Press, 2014. DOI: 10.17226/18253. [Eng]
- Human Rights Watch, 1991 – Human Rights Watch. (1991). Needless Deaths in the Gulf War: Civilian Casualties During the Air Campaign and Violations of the Laws of War. New York. [Eng]
- Kachadourian et al., 2015 –Kachadourian, L. K., Smith, B. N., & Taft, C. T. (2015). The Impact of Infidelity on Combat-exposed Service Members. Journal of Traumatic Stress, 22(5), pp. 418–425. DOI: 10.1002/jts.22033. [Eng]
- Kang et al., 2009 – Kang, H. K., Li, B., Mahan, C. M., Eisen, S. A., & Engel, C. C. (2009). Health of US Veterans of 1991 Gulf War: A Follow-up Survey in 10 Years. Journal of Occupational and Environmental Medicine, 51(4), pp. 401 – 410. DOI: 10.1097/JOM.0b013e3181a2feeb. [Eng]
- Litz et al., 2009 –Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., & Maguen, S. (2009). Moral Injury and Moral Repair in War Veterans: A Preliminary Model and Intervention Strategy. Clinical Psychology Review, 29(8), pp. 695–706. DOI: 10.1016/j.cpr.2009.07.003. [Eng]
- Martin, 2022 –Martin, K. J. (2022). Operations Desert Shield and Desert Storm: A Neurosurgical Article. Neurosurgical Focus, Vol. 53, No. 3, Article E16. DOI: 10.3171/2022.6.FOCUS22237. [Eng]
- O'Hanlon, 2003 –O'Hanlon, M. E. (2003). Estimating Casualties in a War to Overthrow Saddam. Washington, DC: Brookings Institution, pp. 5–10. [Eng]
- Proctor et al., 1998 –Proctor, S. P., Heeren, T., White, R. F., Wolfe, J., Borgos, M. S., Davis, J. D., et al. (1998). Health Status of Persian Gulf War Veterans: Self-reported Symptoms, Environmental Exposures and the Effect of Stress. International Journal of Epidemiology, 27(6), pp. 1000–1010. DOI: 10.1093/ije/27.6.1000. [Eng]
- Renshaw et al., 2008 –Renshaw, K. D., Rodrigues, C. S., & Jones, D. H. (2008). Psychological Symptoms and Marital Functioning in OEF/OIF Service Members and Their Spouses: The Importance of Emotional Disclosure. Journal of Traumatic Stress, 21(3), pp. 303–311. [Eng]
- Sassoon & Walter, 2017 –Sassoon, J., & Walter, A. (2017). The Iraqi Occupation of Kuwait: New Historical Perspectives. Middle East Journal, Vol. 71, No. 4, pp. 607–628. DOI: 10.3751/71.4.15. [Eng]
- Seal et al., 2007 –Seal, K. H., Bertenthal, D., Miner, C. R., Sen, S., & Marmar, C. (2007). Bringing the War Back Home: Mental Health Disorders among 103,788 US Veterans Returning from Iraq and Afghanistan Seen at Department of Veterans Affairs Facilities. Archives of Internal Medicine, 167(5), pp. 476–482. DOI: 10.1001/archinte.167.5.476. [Eng]
- Vasterling et al., 2006 –Vasterling, J. J., Proctor, S. P., Amoroso, P., Kane, R., Heeren, T., & White, R. F. (2006). Neuropsychological Outcomes of Army Personnel Following Deployment to the Iraq War. JAMA, 296(5), pp. 519–529. DOI: 10.1001/jama.296.5.519. [Eng]
- Veterans History Project, 1991 –Veterans History Project. (1991). Personal Diary Collection –Gulf War Veterans. Library of Congress. <https://www.loc.gov/vets> [Eng]
- Wolfe et al., 1999 –Wolfe, J., Erickson, D. J., Sharkansky, E. J., King, D. W., & King, L. A. (1999). Course and Predictors of Posttraumatic Stress Disorder among Gulf War Veterans: A Prospective Analysis. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 67(4), pp. 520–528. DOI: 10.1037/0022-006X.67.4.520. [Eng]
- OpenAI. ChatGPT (GPT-5.2) Language Model. - OpenAI, 2023. - URL: <https://chat.openai.com>
- Intended use: language editing, grammatical correction, and assistance in structuring academic writing. The GPT-5.2 model was used exclusively as an editorial support tool and was not employed for content generation.- Accessed: October 15, 2025 [Eng].